

Meetoodikate valideerimine

Valideerimise kohta:

- HARMONIZED GUIDELINES FOR SINGLELABORATORY VALIDATION OF METHODS OF ANALYSIS, IUPAC, 2002. Saadaval tasuta aadressilt: <http://www.iupac.org/publications/pac/2002/pdf/7405x0835.pdf>

- The Fitness for Purpose of Analytical Methods. A Laboratory Guide to Method Validation and Related Topics, Eurachem, 1998. Saadaval tasuta: <http://www.eurachem.org/>

1.10.2014

1

Valideerimine

- **Valideerimine** (*validation*) on protsess, mille eesmärk on välja selgitada, kas meetoodika vastab eesmärgile (*fitness for purpose*), st. kas ta kõljab analüüsiks, milleks teda soovitakse kasutada
  - Eesmärgile vastavus määratletakse meetoodika headust iseloomustavate parameetrite (*figures of merit*) kaudu
- Valideerimise olulisteks vahenditeks on
  - referentsmaterjalid
  - laboritevahelised võrdlusmõttmised

1.10.2014

2

Eesmärgile vastavus

- Olgu analüüsiülesandeks kaadmiumi määramine joogivees
- Lubatud piirkontsentratsiooniks vastavalt joogivee kvaliteedinõuete määrusele on **5 ug/kg**
- Millised on nõuded meetoodikale? Vastavalt samale määrusele:
  - Avastamispiir: **0.5 ug/kg**
  - Korduvus: **0.25 ug/kg**
  - Tõesus: **0.5 ug/kg**
- Valideerimisel tuleb demonstreerida, et need nõuded on täidetud

1.10.2014

3

Valideerimise mõiste

- Eeskätt:
  - Tegevuste kogum, mille eesmärk on välja selgitada, **kas meetoodika vastab oma eesmärgile** (*fitness for purpose*), st. kas ta kõljab analüüsiks, milleks teda soovitakse kasutada, kas vastab esitatud nõuetele
- Sellega seotult:
  - protsess, mille käigus määratakse **meetoodika karakteristikud** ja piirangud ning selgitatakse välja, millised mõjurid võivad neid muuta ja mil määral

1.10.2014

4

Analüüsimeetod ja -meetoodika

- **Analüüsimeetod** (*analysis method*) on üldine analüüsimeetodi viisi põhimõte või tehniline lahendus
  - Näiteks tiitrimine, fotomeetria, AAS
- **Analüüsimeetoodika** (*analysis procedure*) on konkreetne analüüsi läbiviimise eeskiri
  - Näiteks üldleelisuse määramine happe-aluse tiitrimise teel
  - Meetoodika võib olla vägagi detailne
- Valideeritakse **meetoodikat**, mitte meetodit

1.10.2014

5

Valideerimise mõiste

- Tehakse vahet
  - Meetoodika valideerimine
  - Personali valideerimine
  - Seadmete valideerimine
  - Keskkonnatingimuste valideerimine
  - Tarkvara valideerimine
- Meie vaatleme **meetoodikate valideerimist**
  - ja vähesel määral ka seadmete valideerimist

1.10.2014

6

Valideerimine ja meetodika arendamine

- **Metoodika valideerimine on sageli eristamatu meetodika arendamisest**
- Sageli on raske öelda, kus üks lõpeb ja teine algab

1.10.2014

7

Metoodika rakendusala

- **Metoodika rakendusala** (*scope of application*) määrab:
  - milliseid analüüte
  - millistes maatriksites
  - millises kontsentratsioonide (sisalduste) vahemikusmetoodika võimaldab määrata

1.10.2014

8

Metoodika rakendusala

- Metoodika valideerimine on tihedalt seotud meetodika rakendusala
- **Valideerida tuleb põhimõtteliselt kogu rakendusala ulatuses**
  - Sageli on siiski vaja minna kompromissidele, sest rangelt kogu rakendusala ulatuses valideerimine võib osutuda liiga töömahukaks

1.10.2014

9

Ühe-labori valideerimine ja laboritevaheline valideerimine

- Valideerimist saab teostada **ühes laboris...**
  - Võrdlus sertifitseeritud referentsmaterjalidega
  - Võrdlus sõltumatute meetodite tulemustega
- ... või **laboritevahelise võrdlusemõõtmisena**
- Siin käsitleme põhiliselt ühe-labori valideerimist

1.10.2014

10

Metoodikat iseloomustavad karakteristikud ehk valideeritavad parameetrid

- selektiivsus, spetsiifilisus, analüüdi identiteet
- avastamispiir, määramispiir, otsustuspiir, avastamisvõime
- lineaarsus, lineaarne ala
- tundlikkus
- täpsus, kordustäpsus
- tõesus (õigsus), saagis (*recovery*)
- (mõõtemääramatus)
- kapriisus/(mittekapriisus=robustus)

1.10.2014

11

Valideeritavad parameetrid ja mõõtemääramatus

- Valideerimisel saadud andmed annavad suurepärase võimaluse hinnata **mõõtemääramatust**

1.10.2014

12

Metoodika karakteristikud

- Valideerimine on peaaegu alati selektiivne st ei määrata kõiki võimalikke karakteristikuid
- Valideerimise põhiline eesmärk ei ole mitte nende karakteristikute määramine vaid **kinnituse saamine, et metoodika toimib nii, nagu ta on ette nähtud toimima!**
- **... ja kui ei toimi, siis informatsiooni saamine, millisel moel metoodikat muuta, et ta hakkaks toimima, nagu vaja!**

1.10.2014

13

Valideerimise vahendid

- Null-proovid
  - Puhtad reagentid
  - Maatriks analüüdit
- Rikastatud (spaitud) proovid
  - (Elus)rikastatud: tihti peetakse siin all silmas seda, et analüüdid on viidud maatriksisse selliselt nagu need on seal reaalse proovi korral
  - Spaitud: analüüt on kunstlikult lihtsalt juurde lisatud
- Teise meetodiga analüüsitud proovid
- Laboritevahelised võrdlusmõõtmised
- (Sertifitseeritud) referentsmaterjalid

1.10.2014

14

Valideerimise kasulikkus

- Kinnitab, et metoodika **sobib kasutamiseks**
- Annab andmeid **määramatuse hindamiseks**
- On hädavajalik **jälgitavuse saavutamiseks**

1.10.2014

15

Valideerimise ulatus

Metoodika tüüp	Vajalik valideerimise aste
Laboritevaheliselt kontrollitud standardmetoodikad nende rakendusala piires	Vaid sobivus meie laboris
Laboritevaheliselt kontrollitud standardmetoodikad väljaspool nende rakendusala piire	Mitmed parameetreid, sõltuvalt metoodikast
Meetoodikad teaduskirjandusest	Palju parameetreid, sõltuvalt saadaval olevast infost ja metoodikast
Ise välja töötatud metoodikad	Palju parameetreid, sõltuvalt saadaval olevast infost ja metoodikast

1.10.2014

16

Metoodika karakteristikud, nende määramine ja väljendamine

1.10.2014

17

Selektiivsus, spetsiifilisus

Selektiivsus

- Et üldse mingit mõistlikku tulemust saada, tuleb analüüdi **identiteet** usaldusväärselt kindlaks teha:
  - Tuleb demonstreerida, et analüütiline signaal on just nimelt analüüdi poolt põhjustatud!
  - ... ja ei ole põhjustatud mingite muude proovis sisalduvate ainete poolt
  - ... ja need muud proovis sisalduvad ained ei avalda signaali suurusele olulist mõju
    - Kui mõju on võrreldes oodatava mõõtemääramatusega väike, siis võib lugeda, et see mõju pole oluline

1.10.2014

18

Selektiivsus, spetsiifilisus

Selektiivsus

- **Selektiivsus** iseloomustab, mil määral meetodika suudab määrata proovis analüüti ilma, et määramist segaksid (*interfere*) proovi teised komponendid
- Proovi teisi komponente, mis segavad analüüdi määramist, nimetatakse **segajateks** (*interferent*)
- **Spetsiifilisus** on 100% selektiivsus
  - Meetodid on harva täielikult spetsiifilised
  - Meetodikad oma kitsas rakendusalas võivad seda olla

Definitsioonid:

Selectivity in Analytical Chemistry (IUPAC Recommendations 2001), IUPAC, 2001.

Saadaval tasuta: <http://www.iupac.org/>

1.10.2014

19

Selektiivsus, spetsiifilisus

Selektiivsus

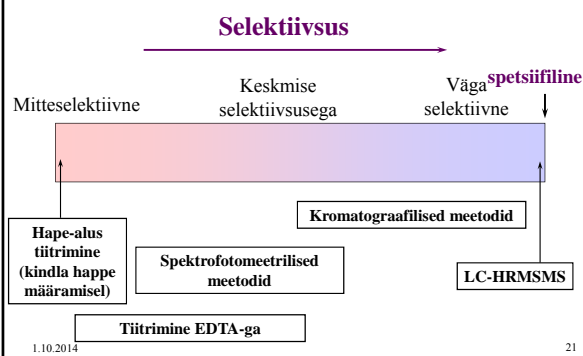
- **Selektiivsus on ilmselt tähtsaim meetodikat iseloomustav karakteristik**
- Selektiivsust on raske hinnata
  - Lõputu hulk potentsiaalseid segavaid faktoreid
  - Kontrollitavate segajate valik tuleb teha vastavalt haridusele ja kogemusele

1.10.2014

20

Erinevate meetodite selektiivsus

Selektiivsus

Selektiivsuse olulisus

Selektiivsus

- Selektiivsus on valideeritavatest parameetritest ilmselt olulisim
- Teistel parameetritel – täpsus, avastamispiir jne – puudub igasugune mõte, kui määratakse vale ainet
- Üks olulisimaid erinevusi keemiliste ja füüsikaliste mõõtmiste vahel ongi see selektiivsuse probleem

1.10.2014

22

Spetsiifilisus üldises ja kitsamas mõttes

Selektiivsus

- Kuigi meetodikad on harva **üldises mõttes spetsiifilised**, on enamasti vaja, et nad oleksid **spetsiifilised oma kitsas rakendusalas**
- Ja see on sageli saavutatav

1.10.2014

23

Segajate tüübid (1)

Selektiivsus

- Analüüdiga sarnaselt käituvad segajad
  - Vask segab tsingi määramist EDTA-ga tiitrimisel (kui pole maskeeritud)
  - Kromatograafias elueerub analüüdiga samal ajal segav komponent
  - Proovis leiduvad lenduvad komponendid segavad niiskusesisalduse määramist kuivatuskao meetodil
  - Igasugune hägu segab spektrofotomeetriat põhjustades kõrgendatud neelduvuse väärtusi
- Sellistel juhtudel saadakse **kõrgendatud tulemused**

1.10.2014

24

Segajate tüübid (2)

Selektiivsus

- Meetodika toimimist segavad segajad
  - Värvilised ained segavad tiitrimise lõpp-punkti määramist
  - Oksiidid ja fosfaadid segavad teatud elementide leek-AAS määramist, viies alandatud tulemustele
  - Metallide fotomeetrist määramist võivad segada teised metallid, rikkudes kompleksimoodustamistasakaalusid
- Selliste segajate korral võivad tulemused olla kas kõrgendatud või alandatud

1.10.2014

25

Spetsiifilisus üldises ja kitsamas mõttes

Selektiivsus

- Võtmerolli mängib see, milliseid aineid võib proov tulenevalt oma olemusest ja päritolust sisaldada
- Näide:
  - Bensoehappe lisandi määramine bensaldehüüdis happe-aluse tiitrimise teel
  - Happe-aluse tiitrimine pole üldse selektiivne bensoehappe suhtes
  - Samas, keemilistel põhjustel bensaldehüüdis praktiliselt puuduvad muud happed
  - See võimaldab kasutada madala üldise selektiivsusega meetodit, kuid saavutada konkreetse rakenduse juures kõrge selektiivsus

1.10.2014

26

Spetsiifilisuse saavutamine

Selektiivsus

- Spetsiifilisuse saavutamine võib olla väga tülikas
- Seetõttu sellest sageli hoidutakse ja see hoidumine toimub **analüüsiülesande püstitamise faasis**
  - St, see ei ole analüüsiteostaja otsustada

1.10.2014

27

Kuidas selektiivsust kvantitatiivselt väljendada?

Selektiivsus

- Ei ole ühtset viisi
  - Kromatograafias kasutatakse lahutusksiteeriumit R_s
  - Vahel täpsustatakse potentsiaalsete segajate kohta, **millise kontsentratsioonini nad ei sega**
    - Või: kuni millise kontsentratsioonide suhteni analüüdi suhtes nad ei sega
  - Vahel täpsustatakse potentsiaalsete segajate kohta, **kui palju kõrgem või madalam on tulemus mingi kindla analüüdi ja segaja kontsentratsiooni juures**
- Sageli väljendatakse selektiivsust kvalitatiivselt

1.10.2014

28

Selektiivsuse väljendamine

Selektiivsus

- Üsna tavaline on väljendada selektiivsust selliselt:
- “Lisand B ei sega analüüsi, kui tema sisaldus proovis on alla X mg/kg”
- või
- “Lisand B ei sega analüüsi, kui tema sisaldus ei ületa analüüdi sisaldust rohkem kui 100 korda”

1.10.2014

29

Selektiivsuse väljendamine: NH_4^+ spektrofotomeetiline määramine vastavalt ISO 7150:1984

Interferent, B	C_B (mg/l)	Influence of B on C_N (mg/l) at the following C_N (mg/l) values:		
		0.000	0.200	0.500
Cl^-	1000	+0.002	+0.013	+0.033
CN^-	5	+0.002	+0.019	+0.016
PO_4^{3-}	100	0.000	-0.001	-0.015
Ethanolamine	1	+0.16	+0.11	—

1.10.2014

30

Selektiivsus

Selektiivsuse määramine

- Selektiivsust saab sageli määrata kunstlikult kokku segatud proovide abil
  - Analüüdi sisaldus hoida sama, potentsiaalset segajat lisada erinevates hulkades juurde
- **Väga oluline on hinnata, milliste ainete suhtes tuleb selektiivsust uurida ja milliste suhtes mitte**
- See ainete valik tuleneb:
  - meetodika omadustest
  - proovide kohta olemas olevast infost
  - standardmetoodika korral sõltub sellest, kui täpselt ollakse rakendusallas

1.10.201431

Selektiivsus

Milliste ainete suhtes tuleb selektiivsust uurida?

- Selektiivsust tuleb uurida ainete suhtes, mille esinemine proovides on tõenäoline
- Üldisi suuniseid anda on väga raske
- Mõned siiski:
  - Ained, mida on proovis suures koguses
    - Mineraalid: Si, Al, ...
    - Terased: Fe, C, ...
    - Ravimid: suures koguses leiduvad komponendid (tselluloos, laktoos, tärklis, ...)

1.10.201432

Selektiivsus

Milliste ainete suhtes selektiivsust uurida?

- Elementide määramisel:
  - Levinumad elemendid (Si, Fe, Ca, Na, ...)
  - Lähedased elemendid (Ni korral Co ja Fe)
  - Elemendid, mis võiksid proovis sees olla
    - Terases leegerivate lisandite määramisel: Fe, C, Ni, Mn, ...
- Anioonide määramisel:
  - Teised ioonid (Näiteks loodusliku vee korral: HCO_3^- , Ca^{2+} , Na^+ , ...)

1.10.201433

Selektiivsus

Milliste ainete suhtes tuleb selektiivsust uurida?

- Orgaaniliste ainete määramisel:
  - Analüüdi laguproduktid
    - oksüdatsiooniproduktid, hüdrolyüsiproduktid
  - Analüüdi tootmise lähteained
  - Sugulasühendid e. lähedaste omadustega ühendid
    - Mõne orgaanilise happe määramisel teised happed
    - Mõne pestitsiidi määramisel teised pestitsiidid

1.10.201434

Avastamispäär, Määramispäär

- **Avastamispäär** (ka detekteerimispäär) (*limit of detection, LoD*) on vähim analüüdi sisaldus proovis, mida on antud meetodikaga veel võimalik usaldusväärselt detekteerida ja identifitseerida
  - Tuleb teha vahet: meetodika avastamispäär (MDL) ja instrumendi avastamispäär (IDL)
- **Määramispäär** (ka kvantiseerimispäär) (*limit of quantitation, LoQ*) on madalaim analüüdi sisaldus proovis, mida antud meetodika võimaldab usaldusväärselt kvantitatiivselt määrata.
  - Vahel defineeritakse määramispäär kui madalaima kontsentratsiooniga punkt kalibreerimisgraafikul

1.10.2014Avastamispäär, määramispäär

Avastamispäär, Määramispäär

- Avastamispäär on oluline eeskätt madalate sisalduste määramise meetodikatele
- Iseäranis neile, millega määratakse mõne “keelatud” või “ebasoovitava” lisandi leidumist
  - kemikaalijäägid toidus
  - saasteained mullas
  - ebasoovitavad lisandid tooraines
  - dopingukontroll

1.10.2014Avastamispäär, määramispäär

Avastamiskiiri hindamine

- Avastamiskiiri on väga tundlik analüüsi tingimuste muutustele
- Seetõttu
  - avastamiskiiri on enamasti küllaltki ebatäpne
  - on kohane rääkida avastamiskiiri **hindamisest**
  - Avastamiskiiri tuleks oma labori tingimustes hinnata ka standardmetoodikate korral, kui on tegemist jälgede määramisega

1.10.2014

Avastamiskiiri, määramiskiiri

Avastamiskiiri hindamine

- Võimalusi avastamiskiiri hindamiseks on palju
  - Erinevused kuni 10 korda
- Meie vaatame ICH juhendis toodud lähenemist, mis on küllaltki lihtne ja paljude olukordade jaoks piisav
- Mõnikord defineeritakse avastamiskiiri meetodika iseärasusest tulenevalt kuidagi teistmoodi
  - Näiteks tiitrimismetoodikatel sageli tilkade kaudu

1.10.2014

Avastamiskiiri, määramiskiiri

Avastamiskiiri ja määramiskiiri leidmine

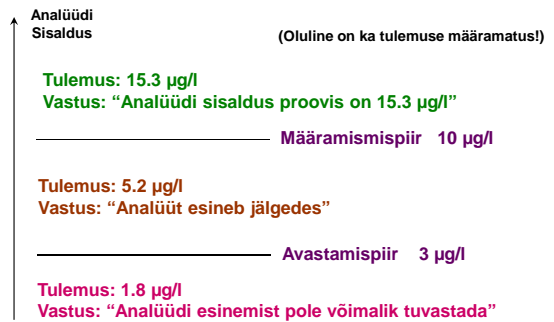
$$LoD = 3.3 \times \frac{S}{b} \quad LoQ = 10 \times \frac{S}{b}$$

- b on kalibreerimisgraafiku tõus avastamiskiiri lähedal
- S on kalibreerimisgraafiku jääkliikmete (residuaalide) standardhälve
  - Punktid LoD ja LoQ lähedal

ICH Harmonized Tripartite Guideline Validation of Analytical Procedures: Text and Methodology Q2(R1). International Conference on Harmonization, Step 4, 2005. Saadaval: www.ich.org

39

Tulemuse esitamine

1.10.2014

Avastamiskiiri, määramiskiiri

Otsustuskiiri ja avastamisvõime

- Uuemat ajal on need tõusnud avastamiskiiri kõrvale olulisteks karakteristikuteks
- Sageli on nad seadusandluses nõutud
  - Nt valitsuse määrus RT I 2004, 13, 88, "Analüüsimeetodid saasteainete sisalduse määramiseks loomses toidutoormes ja toidus"

1.10.2014

Otsustuskiiri, avastamisvõime

α ja β viga: tuletoorjearm

	Tuli on	Tuld pole
Alarm käivitub	Viga ei ole	α viga
Alarm ei käivitu	β viga	Viga ei ole

Otsustuskiiri, avastamisvõime

42

α ja β viga: saasteaine detekteerimine

	Saasteaine on	Saasteainet pole	
Metoodika detekteerib	Viga ei ole	α viga	Valepositiivne tulemus
Metoodika ei detekteeri	β viga	Viga ei ole	Valenegatiivne tulemus

Otsustuspiir, avastamisvõime

43

Metoodika otsustuspiir, CC_α (decision limit)

- Vastab küsimusele:

Alates millisest tulemuse väärtusest võime öelda, et valepositiivse tulemuse tõenäosus on α või vähem?

ehk

Alates millisest tulemuse väärtusest võime öelda, et proovi nõuetele mittevastavuse tõenäosus on üle $1-\alpha$?

- Vastavalt määrusele on α tõenäosused 0.01 ja 0.05 olenevalt analüüdist

Otsustuspiir, avastamisvõime

44

Metoodika avastamisvõime, CC_β (detection capability)

- Vastab küsimusele:

Alates millisest analüüdi sisaldusest proovis võime öelda, et valenegatiivse tulemuse tõenäosus on β või vähem?

ehk

Alates millisest analüüdi sisaldusest proovis võime öelda, et analüüdi avastamise tõenäosus on üle $1-\beta$?

- Vastavalt määrusele on β tõenäosus 0.05
– St $1 - \beta = 0.95$ (ehk 95%)

Otsustuspiir, avastamisvõime

45

Eeldused

- Normaaljaotus kehtib
  - St paralleele tuleb teha üsna palju
- Korratavus on CC_α ja CC_β tasemetel sama
- Korratavuste määramistel peab olema tagatud proovides analüüdi sisalduse konstantsus
  - Määrus annab juhiseid, kuidas korratavust määrata
- Süsteematilised efektid on arves

1.10.2014

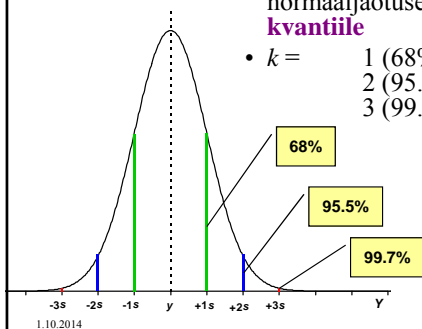
Otsustuspiir, avastamisvõime

Normaaljaotus

Otsustuspiir, avastamisvõime

- Laiendmääramatuse leidmisel kasutatakse k väärtustena normaaljaotuse kahepoolseid kvantiile

- $k =$
  - 1 (68%),
  - 2 (95.5%),
  - 3 (99.7%)

1.10.2014

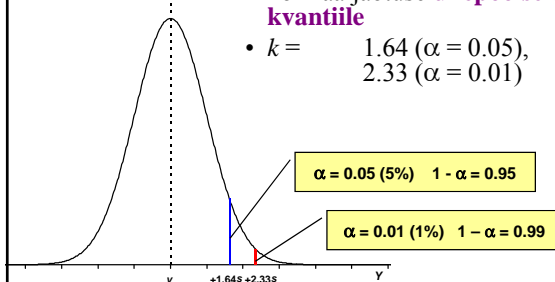
47

Normaaljaotus

Otsustuspiir, avastamisvõime

- Otsustuspiiri ja avastamisvõime leidmisel kasutatakse k väärtustena normaaljaotuse ühepoolseid kvantiile

- $k =$
  - 1.64 ($\alpha = 0.05$),
  - 2.33 ($\alpha = 0.01$)

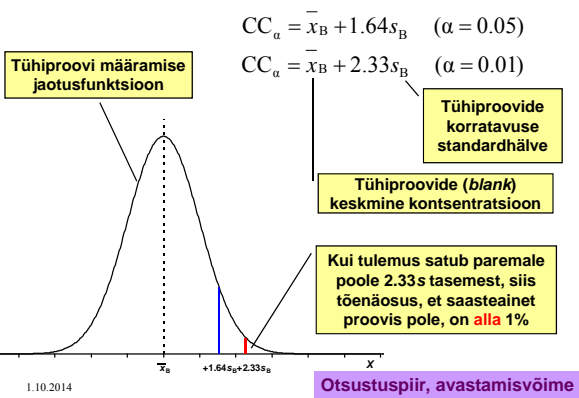

1.10.2014

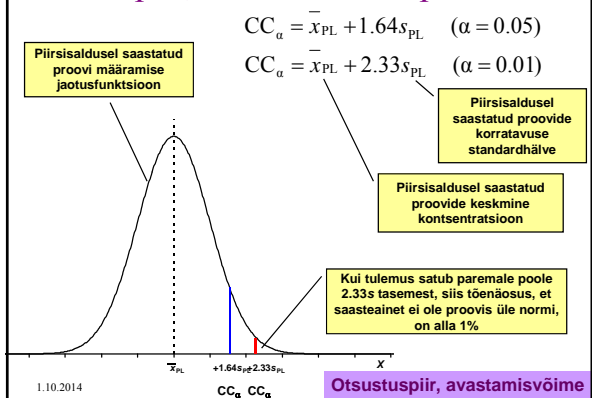
48

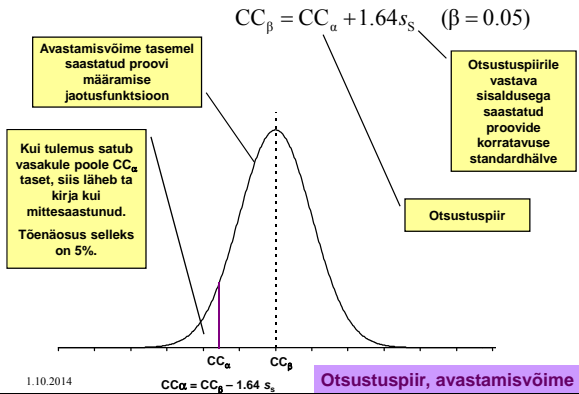
Otsustuspiir, kui pole lubatud piirsaldust

Otsustuspiir, kui on lubatud piirsaldus

Avastamisvõime

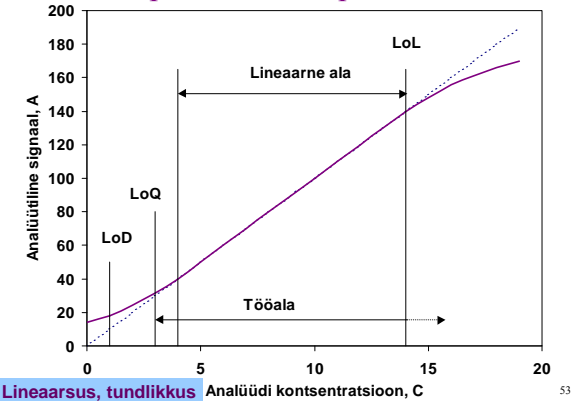
Arvutusnäide

- Kuidas leida LoD, LoQ, CCa ja CCb konkreetsetest andmetest?
- Lähtefail: <http://tera.chem.ut.ee/~ivo/metro/Naited/LoD.xls>

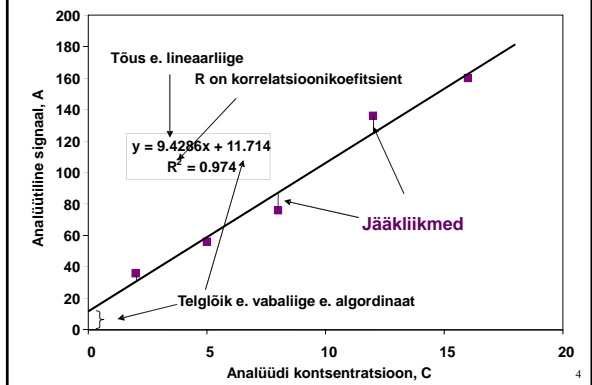
1.10.2014

52

Avastamispiir, määramispiir, lineaarne ala

Lineaarsus

Lineaarsus

Lineaarsus, tundlikkus

- Lineaarsuse hindamise parimaks mooduseks on jääkliikmete (residuaalid) jälgimine
- Jääkliikmed:

$$\epsilon_i = A_i - A_i'$$

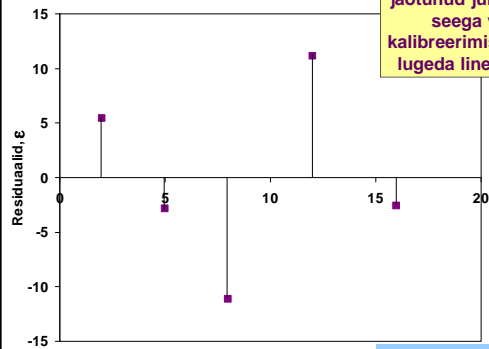
- A_i : standardlahuse i eksperimentaalselt määratud analüütiline signaal
- A_i' : standardlahuse i kontsentratsiooni C_i järgi kalibreerimisringelt leitav analüütilise signaali väärtus
- ϵ_i : jääkliige

1.10.2014

55

Jääkliikmete graafik

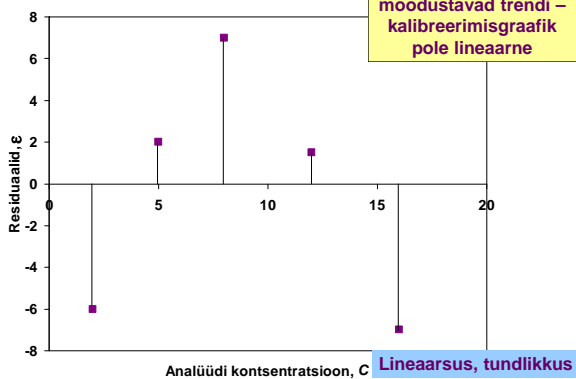
Jääkliikmed on jaotunud juhuslikult, seega võib kalibreerimisgraafiku lugeda lineaarseks

Lineaarsus, tundlikkus

Jääkliikmed graafik

Jääkliikmed moodustavad trendi – kalibreerimisgraafik pole lineaarne

Lineaarsus, tundlikkus

Lineaarsus

Lineaarsus, tundlikkus

- Kui graafik formaalselt ka pole lineaarne, siis sageli on lineaarse mudeli rakendamine ikkagi kohane
- See sõltub sellest, kui suur panus mudeli ja reaalsuse lahknevusest tulemuse määramatusele lisa annab
  - Seda saab hinnata, viies läbi määramatuse arvutuse ja võttes suurima residuaali väärtuse maksimaalseks mittelineaarsusest tingitud määramatuse panuseks

1.10.2014

58

Tundlikkus

Lineaarsus, tundlikkus

- **Tundlikkus** on analüütilise signaali muutus jagatud läbi vastava muutusega analüüdi sisalduses
- Tundlikkust väljendatakse **kalibreerimisgraafiku tõusuna**
- Mõistet tundlikkus ei ole korrektne kasutada avastamis- või määramispiiri asemel!
  - Samas, hea tundlikkus on eelduseks madalate avastamispiiride saavutamisele

1.10.2014

59

Tundlikkus: näited

Lineaarsus, tundlikkus

- **pH mõõtmine:**
  - Tõus alla 95% kuid üle 90% teoreetilisest → kontrolli elektroode!
  - Tõus alla 90% teoreetilisest → elektroodid ei ole korras!
- **Spektrofotomeetriselised mõõtmised:**
  - Kalibreerimisgraafiku tõus on üllatavalt madal
  - → Lainepikkus ei ole sobilik
  - → Fotomeetiline reaktiiv on saastunud/degradeerunud
- **Lahustunud hapniku mõõtmine:**
  - Sensori signaali tõus on madal → Sensori siselahus vajab vahetamist ja tööelektrood puhastamist

1.10.2014

60

Täpsus

Täpsuskarakteristikud

- Terminit täpsus kasutatakse kahes tähenduses:
- täpsus **kordustäpsuse** (*precision*) mõistes: korduvmõõtmiste tulemuste omavahelist kokkulangevust iseloomustav suurus
  - Iseloomustab juhuslikku viga
- **täpsus** summaarse täpsuse (*accuracy*) mõistes: Sisaldab endas nii kordustäpsust kui ka tõesust
  - Sellise täpsuse väljendajaks on mõõtemääramatus

1.10.2014

61

Tõesus (Õigsus)

Täpsuskarakteristikud

- **Tõesus** (*trueness*) on meetodika omadus anda tulemusi, mis on lähedased **tõelisele väärtusele** (*true value*)
- Meetodika tõesus iseloomustab meetodika **süsteematilist viga** (*systematic error*)
- Kogu viga koosneb süsteemaatilisest (*systematic error*) ja juhuslikust (*random error*) veast

1.10.2014

62

Tõesus (Õigsus)

Täpsuskarakteristikud

- Kuna tõeline väärtus on enamasti teadmata, siis rangelt võttes on meetodika tõesus abstraktne mõiste
- Siiski on sageli võimalik tõesusele omistada sisu:
  - Kui on olemas vastava analüüsi jaoks sertifitseeritud referentsmaterjal
  - Kui on võimalik laboris koostada proov, mis reaalselt proovi piisavalt imiteerib
  - Kui on olemas kõrgetasemeliste võrdlusmõõtmiste tulemused
- Neil juhtudel saame rääkida **tõesuse hinnangutest**

1.10.2014

63

Kordustäpsus

Täpsuskarakteristikud

- Kui korduvmõõtmised on tehtud lühikese ajavahemiku jooksul samas laboris sama inimese poolt samades tingimustes, räägitakse **korduvusest** (*repeatability*)
  - Selliseid tingimusi nimetatakse korduvuse tingimusteks
- Kui pikema ajaperioodi jooksul või eri laborites või eri töötajate poolt või muul moel erinevatel tingimustel, räägitakse **korratavusest** (*reproducibility*)
- Kordustäpsus kajastab meetodika “juhuslikku viga” ehk juhuslikke määramatuse komponente

1.10.2014

64

Kordustäpsus: korduvus

Täpsuskarakteristikud

- Kui mõõteseeria viiakse läbi **samades tingimustes**, siis saadavate tulemuste hajuvus iseloomustab mõõtmise **korduvust**

VIM – International Vocabulary of Basic and General Terms in Metrology, ISO, 1993

1.10.2014

65

Kordustäpsus: korratavus

Täpsuskarakteristikud

- Kui mõõteseeria viiakse läbi **erinevates tingimustes** siis tulemuse hajuvus iseloomustab mõõtmise **korratavust**
- Erinevused võivad olla:
  - Teine labor
  - **Analüüsi aeg, samas laboris, sama meetodikaga, s_{RW} laborisisene (pikaajaline) korratavus**
    - *within-lab (long-term) reproducibility, intermediate precision*
  - Analüüsi sooritav isik samas laboris
  - ...
- Erinevused tuleb korratavuse andmete juures spetsifitseerida!

1.10.2014

66

Korduvus, Korratavus

Täpsuskarakteristikud

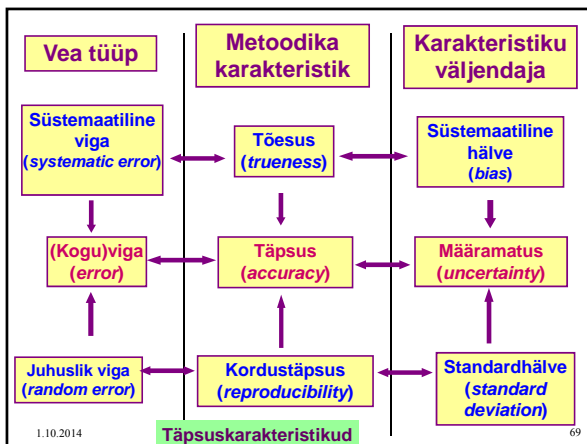
- Praktilised näpunäited:
  - Kordused tuleb teha sedasi, et iga kordus hõlmab kogu meetodikat, sh proovi ettevalmistust
  - Tuleks läbi viia kontsentratsioonide tasemel, kus on oodatavad tulemused
  - Analüüs ei tohiks olla sooritatud hoolikamalt kui igapäeva töö
  - Paralleelkatsete arv võiks olla optimaalselt 3-7 (vastavalt standardhälbele korrigeerida)

8/1/2013 67

Kordustäpsus, tõesus, (summaarne) täpsus

Olukord	Kordustäpsus? <i>precise?</i>	Tõene? <i>true?</i>	Täpne? <i>accurate?</i>
	Ei	Ei	Ei
	Ei	Jah	Ei
	Jah	Ei	Ei
	Jah	Jah	Jah

1.10.2014 Täpsuskarakteristikud 68

Korduvuse ja korratavuse standardhälve

- Korduvuse tingimustes leitud standardhälvet tähistatakse s_r
- Laborisisese korratavuse tingimustes leitud standardhälvet tähistatakse s_{RW}
- Alati peab kehtima: $s_{RW} \geq s_r$
  - Kui ei kehti, siis on midagi valesti!
- Ja peab kehtima:

$$u_c \geq s_{RW} \geq s_r$$
  - Vajalik on piisav arv paralleelmõõtmisi!
  - Kui piisava arvu paralleelmõõtmiste korral ei kehti, siis on midagi valesti!

1.10.2014 Täpsuskarakteristikud 70

Kogutud standardhälve

- Kasulik on korduvust ja korratavust hinnata pika aja jooksul saadud andmetest
  - kogutud standardhälbe abil või
  - kontrollkaardi abil
- Olenevalt eksperimendi püstitusest, saab kogutud standardhälbe abil hinnata nii korduvust kui ka korratavust
  - Korraga pole vaja palju paralleelkatsete teha

Täpsuskarakteristikud 71

Absoluutne ja suhteline standardhälve

- Üldtõded valemite järgi arvutatud standardhälvet nimetatakse ka **absoluutseks standardhälbeks**
  - absoluutne standardhälve on väljendatud samades ühikutes kui mõõdetav suurus
- Sageli on sisukam **suhteline standardhälve**:

$$s_{rel}(x) \equiv RSD(x) = \frac{s(x)}{x}$$
- Suhteline standardhälve on ühikuta suurus!
  - Võib olla väljendatud ka protsentides
  - Protsentides väljendatuna nimetatakse sageli **variatsioonikoefitsiendiks** (*coefficient of variation*) tähistus: **CV**

1.10.2014 Täpsuskarakteristikud

Korduvuse piir

- **Korduvuse piir** (*repeatability limit*): Väärtus, millest korduvuse tingimustes teostatud kahe katse tulemuste absoluutne erinevus on 95% tõenäosusega väiksem

$$r = t_{\infty} \times \sqrt{2} \times s_r$$

- r Korduvuse piir
- t_{∞} Studenti koefitsent 95% usaldusnivool (1.96)
- s_r korduvuse standardhälve

1.10.2014

Täpsuskarakteristikud

Korratavuse piir

- **Korratavuse piir** (*reproducibility limit*): Väärtus, millest korratavuse tingimustes teostatud kahe katse tulemuste absoluutne erinevus on 95% tõenäosusega väiksem

$$R = t_{\infty} \times \sqrt{2} \times s_R$$

- R Korratavuse piir
- t_{∞} Studenti koefitsent 95% usaldusnivool
- s_R korratavuse standardhälve

1.10.2014

Täpsuskarakteristikud

Tõesuse määramine

- Vaja on **tõelise väärtuse** hinnangut
- Kasutatakse
  - Sertifitseeritud referentsmaterjale
  - Proovide kunstlikku valmistamist
  - Proovide rikastamist (*spiking*)
  - Võrdlust sõltumatute meetodite tulemustega
  - Laboritevahelisi võrdlusmõõtmisi
- Oluline on piisava arvu paralleelkatsete tegemine
  - Tehes liiga vähe paralleelkatseid ei eristu süstemaatiline viga (mida tõesus hindab) juhuslikult veast

Tõesus

75

Tõesuse väljendamine

- Kolm põhilist võimalust:
- Saadud väärtuse ja referentsväärtuse **hällbena** (*bias*)
  - Võib olla väljendatud absoluutse või suhtelise hällbena
- Võrdlus kahe tulemuse vahel vormistatuna mõneks matemaatiliseks kriteeriumiks, nt E_n arv
- **Saagise** (*recovery*) R kujul
- See, millist neist kasutada, sõltub sellest, mida me tõesuse hinnanguga teha soovime

Tõesus

76

Mõõtemääramatus

Mõõtemääramatus

- **Mõõtemääramatus** (**e. määramatus**) on mõõtetulemusega seotud parameeter, mis iseloomustab mõõdetavale omistamiseks mõistlike väärtuste jaotust
- määramatus on põhimõtteliselt vaadeldav ühe valideerimisparameetrina
- Mõnevõrra loogilisem on ta siiski eraldi jätta, sest määramatuse hindamiseks saadakse infot suuresti just valideerimisest
  - See on üks oluline aspekt, miks valideerimist vaja on

Guide to the Expression of Uncertainty in Measurement, BIPM, IEC, IFCC, ISO, IUPAC, IUPAP, OIML, ISO: Geneva, 1993.

Eesti keeles: *Mõõtemääramatuse väljendamise juhend*. Inglise keelest tõlkinud Viktor Vabson. Riigi Metroloogiakeskus, Tartu, 1996.

77

Mõõtemääramatus

Mõõtemääramatus

- Kui meetodikale peale valideerimist leitakse määramatuse hinnang (või määramatuste vahemik), siis see peab olema vastavuses saadud täpsuse ja tõesuse parameetritega:
  - Määramatus peab endas hõlmama nii juhuslikud kui ka süstemaatilised efektid
  - Peab kehtima:

$$u_c > s_r$$
$$u_c \geq s_{RW}$$

u_c on **liitstandardmääramatus**

s_{RW} on **laborisene pikaajaline korratavus**

1.10.2014

78

Metoodika saagis

Saagis

- Saagis R (*recovery*) näitab seda, millise osa proovis olevast analüüdist metoodika on võimeline ära mõõtma

$$R = \frac{C_{\text{metoodika, korreerimata}}}{C_{\text{tõeline}}}$$

- Saagise väärtused on sageli alla 1, mis on tingitud sellest, et mitmesugustel põhjustel jääb osa analüüti määramata

1.10.2014

79

Metoodika saagis

Saagis

- Saagis on alla 1 sageli selle tõttu, et ta võtab arvesse kadusid, mis tulenevad **proovi ettevalmistamisest**
- Saagis võib olla ka üle 1, see tuleneb ebapiisavast selektiivsusest või proovi saastumisest

1.10.2014

80

Sertifitseeritud referentsmaterjali (CRM) kasutamine saagise määramiseks

Saagis

- CRM abil saagise määramisel on $C_{\text{tõeline}}$ rollis analüüdi sisaldus CRM-is
- Saagise väärtuse arvutamine on lihtne:

$$R = \frac{C_{\text{leitud}}}{C_{\text{CRM}}}$$

- **Selline saagise määramine on adekvaatne vaid siis, kui CRM maatriks vastab proovi maatriksile!**

1.10.2014

81

Saagis rikastamiskatsetest

Saagis

- **Rikastamiskatsed** (*spiking*, spaikimine) on levinud võtte saagise määramiseks
- Analüüs tehakse kahte moodi:
  - Prooviga, selliselt, nagu see on: saadakse tulemus m_0 (analüüdi mass proovis) või C_0 (analüüdi sisaldus proovis)
  - Prooviga, olles lisanud sellele mingi koguse Δm (või ΔC) analüüti: saadakse tulemus m_1 (või C_1)
    - See kogus võiks olla ca 50-150% eesjärgest sees olevast kogusest
- Saagis leitakse:

$$R = \frac{m_1 - m_0}{\Delta m} \quad R = \frac{C_1 - C_0}{\Delta C}$$

1.10.2014

82

Saagis rikastamiskatsetest

Saagis

- Olulised asjad:
  - Analüüt tuleb rikastamisel sisestada proovi selliselt, et ta saaks sinna dispergeeritud seal juba olevale analüüdile võimalikult sarnaselt
  - Eelmise slaidi valemid eeldavad, et mõlemad analüüsid tehti täpselt sama massiga/ruumalaga proovidest
    - kui ei, siis tuleb korreerida
  - Millises proovi ettevalmistamise etapis lisada analüüti

1.10.2014

83

Saagisega korreerimine

Saagis

- Korreerimine:

$$C_{\text{korreeritud}} = \frac{C_{\text{korreerimata}}}{R}$$

8/1/2013

84

Millal korrigeerida?

Saagis

- Peavad olema täidetud neli tingimust:
  - R on 1-st piisavalt erinev
  - Põhjus, miks R erineb 1-st on leitav
  - R on piisavalt usaldusväärselt määratav **kõnealuse analüüt-maatriks kombinatsiooni jaoks**
  - Tulemuse liitstandardmääramatus alaneb
- Ei tohi unustada, et korrigeerimine tuleb lisada ka määramatuse arvutusse.

8/1/2013

85

Robustsus, kapriissus

- **Kapriissus** iseloomustab meetoodika abil saadavate tulemuste tundlikkust meetoodika parameetrite väikeste muutuste suhtes
- **Robustsus** (*robustness*, tähistab mittekapriissust) iseloomustab saadavate tulemuste tundetust meetoodika parameetrite väikeste muutuste suhtes
- Mida robustsem (vähem kapriisne) on meetoodika, seda usaldusväärsem ta on

1.10.2014

Kapriissus, Robustsus

Robustsus, kapriissus

- Uuritakse nii, et tehakse meetoodika tingimustesse väikesi muudatusi
- Muudetavate parameetrite näited:
  - Muudetakse happe kontsentratsiooni - happega tuhastamisel
  - Muudetakse reaktsioonitingimusi derivatiseerimisel
  - Muudetakse pH või maskeeriva reagenti kontsentratsiooni EDTA-ga tiitrimisel
  - Fotomeetrilise reagenti hulga muutmine fotomeetrias
  - Mobiilfaasi koostise muutmine vedelik-kromatograafias
  - Reagentide ja lahuste vanandamine
- See, mida uurida, on väga sõltuv konkreetsest meetoodikast

1.10.2014

Kapriissus, Robustsus

Stabiilsus

- Analüüdi või proovimatriksi osade ebapiisav stabiilsus proovi säilitamisel või analüüsimisel võib põhjustada olulisi hälbeid analüüsitulemustes
- Viiakse läbi stabiilsuse uuring nii standardlahustele kui ka proovidele (võib olla spaigitud)
- Varieerida on võimalik:
  - aega (päevad, nädalad jne)
  - temperatuuri (+20°C, +4°C, -20°C)
  - valgust (pimedas vms)

8/1/2013

Kapriissus, Robustsus

Milliseid parameetreid valideerimisel määrata?

- Sõltub analüüsi eesmärgist ja meetoodikale esitatavatest nõuetest
- Näide 1: **Kolesterool vereseerumis**
  - LoD pole oluline
    - Veres on alati kolesterooli
  - Selektiivsus/identiteet: oluline, kuid pole väga raske saavutada, sest pole jälgede määramine
  - Täpsus (*accuracy*) on väga oluline
    - Vahe normaalse ja kõrge sisalduse vahel on väga väike

1.10.2014

89

Milliseid parameetreid valideerimisel määrata?

- Näide 2: **Dopingukontroll**
  - LoD on väga oluline
    - Paljud ained on keelatud mistahes sisalduses
  - Selektiivsus/identiteet on kriitiliselt oluline
    - Ja on raske saavutada, sest on jälgede määramine
  - Kvantitatiivne täpsus on harva oluline
    - Sest tulemus antakse "JAH või EI"

1.10.2014

90

Milliseid parameetreid valideerimisel määrata?

- Näide 3: **Taimedele omastatava P sisalduse määramine mullas**
  - LoD ei ole eriti oluline
    - P on makroelement
  - Selektiivsus/identiteet on oluline
    - Selektiivsus P suhtes ei ole väga raske saavutada, sest pole jälgede analüüs
    - Kuid peab olema hoolas, et tulemus kajastaks tõesti just omastatavat P-d (lahustamine peab olema kontrollitud)
  - Kvantitatiivne täpsus on oluline
    - Sageli tehakse järeldusi lahustuva P sisalduse suurenemise/vähennemise põhjal

1.10.2014

91

Tiitrimismetoodikate valideerimine

1.10.2014

92

Selektiivsus

- **Tiitrimise selektiivsus on üldiselt madal**
  - Selektiivsust õnnestub sageli parandada
    - tiitrimistingimuste valimisega
    - **maskeerimisega**
    - eelneva **eraldamisega** (analüüt või segaja)
  - Tiitrimismetoodikaid on väga palju selliseid, kus **hoidutakse selektiivsuse saavutamisest**

1.10.2014

93

Näide: maskeerimine

- Näide: määrata proovis eraldi Cu ja Zn kasutades EDTA-ga tiitrimist
- Sarnased stabiilsuskoeffitsendid EDTA-ga:
  - $\log K_f(\text{Cu}) = 18.8$, $\log K_f(\text{Zn}) = 16.5$
- EDTA ei ole selektiivne reagent
  - Cu ja Zn käituvad teineteise suhtes segajatena!
  - pH muutmine ei aita.
- Lahendus: **maskeerimine**
  - Cu^{2+} annab tiosulfaataniooniga stabiilse kompleksi
  - Zn^{2+} ei reageeri tiosulfaadiga

1.10.2014

94

Näide: maskeerimine

- Tiitritakse kaks korda
  - Üks kord ilma maskeeriva reagentita (saadakse summaarne sisaldus)
  - Teine kord maskeeriva reagentiga (saadakse Zn sisaldus)
- Mida silmas pidada:
  - **Need võtted on aga väga maatriksitundlikud!**
    - Näiteks nikli vastu see maskeerimine ei aita!
    - Oksüdeerijad ja hape lagundavad tiosulfaadi
      - Oluline on, et keskkonnas poleks oksüdeerijaid ja et enne tiosulfaadi lisamist oleks pH viidud piisavalt kõrgeks
  - **Alati tuleb maatriksi muutudes uuesti valideerida!**

1.10.2014

95

Selektiivsuse/spetsiifilisuse saavutamisest hoidumine

- Sageli polegi vaja sarnaste omadustega analüütide vahel vahet teha
- See kehtib siis, kui määratakse nn **üldiseid näitajaid**
- Näited:
  - Üldine happelisus
    - leitud happe-aluse tiitrimise teel, kasutades fenoolftaleiini indikaatorina
    - määrab kõigi hapete summaarse sisalduse
  - Permanganaatne oksüdeeritavus (KHT)
    - määrab kõigi oksüdeerivate ainete summaarse sisalduse

1.10.2014

96

Selektiivsuse/spetsiifilisuse saavutamisest hoidumine

- Sageli on selline olukord:
  - määratakse konkreetset analüüti, mitte üldist näitajat
  - meetodika ebapiisava selektiivsusega, kuid
    - lähedaste ainete hõlmamine eriti ei sega
- Näide:
  - Võis võihappe sisalduse määramine
  - Määratakse happe-aluse tiitrimisega
  - Seal on ka teisi happeid, kuid nende kaasamääramine ei ole probleem
  - Tulemus antakse “võihappe kohta”

1.10.2014

97

Täpsus ja õigsus

- Tiitrimise kordustäpsus võib olla väga kõrge
- Tiitrimise õigsus on põhiliselt määratud järgmiste asjaolude poolt:
  - selektiivsus
  - lõpp-punkti ja stöhhiomeetriapunkti kokkulangevus
    - Kas indikaator “pöörduv” õigel hetkel?
    - Ebapiisav selektiivsus võib avalduda ka lõpp-punkti “ujumises”

1.10.2014

98

Tiitrimise avastamispiir

- Tiitrimine pole jälgede määramise meetod
- Tiitrimise **avastamispiiri** on ülaltoodud lähenemisega veidi keerukas määrata
  - Kui meetodika on korras, pöörduv indikaator 1-2 tilga jooksul
- Mõistlik on tiitrimise juures lugeda avastamispiiriks analüüdi kogus, mis vastab 3-6 tilgale titrandile
  - Mitu tilka võtta, sõltub sellest, kui terav on lõpp-punkt
- **Kriitiline on seejuures, et peab olema kindel, et see pole mõni segav aine, mis nende tilkadega reageerib**

1.10.2014

99

Tiitrimise lineaarsus

- Tiitrimise korral võib **lineaarsuse** üldiselt lugeda ideaalseks, kui
  - Tiitrimisreaktsiooni stöhhiomeetria on paigas
  - Ei esine segavaid mõjusid

1.10.2014

100

Tiitrimise tööala

- Tööala sõltub büretist
- 50 ml büreti korral alates ca 1-3 ml kuni ca 40 ml
- Madala titrandi kulu korral on titrandi koguse mõõtmine ebatäpne
  - Kui titrandi kulu on madal, tuleb võtta väiksema ruumalaga bürett
- Kõrge titrandi kulu korral võtab tiitrimine kaua aega, võivad hakata toimuma kõrvalised protsessid
  - Võib võtta vähem proovi
- Tiitrimise **määramispiiri** võib lugeda samaks tööala algusega

1.10.2014

101

Tiitrimise kapriissus (1)

- Tiitrimismetoodikate kapriissus on väga erinev
- Näited asjaoludest, mida silmas pidada:
  - **Värvilised/hägused lisandid muudavad lõpp-punkti halvasti määratavaks**
    - ➔ Võimalusel vältida tiitrimine (kasvõi pisteliselt) läbi potentsiomeetriliselt
  - **Tiitrimise tulemus on väga tundlik keskkonna pH suhtes**
    - ➔ Võimalusel kontrollida pH-d reaalse mõõtmisega, mitte toetuda ainult meetodikas toodud kogustele, proovi ettevalmistamise tulemusel võib pH olenevalt proovi omadustest olla küllaltki erinev

1.10.2014

102

Tiitrimise kapriissus (2)

- Näited:
  - **Kasutatakse analüüdi viimist mingisse vormi, näiteks oküdeerimine, ja see töötab halvasti**
    - Põhjus võib olla selles, et proovi maatriks sisaldab palju reduseerivaid lisandeid, mis tarvitavad oksüdeerija ära. Kas see maatriksitüüp on ikka meetoodika rakendusallas?
  - **Titraatoriga tiitrides on tulemuse kordustäpsus halb**
    - Kontrollida lekkeid titraatoris
    - Kas eelmine titrant on titraatorist välja pestud?
    - Võibolla on titraator pikalt kasutuseta seisnud?

1.10.2014

103

Mida kapriissuse uurimisel varieerida?

- Titrandi vanus
  - Kuiõrd muutub tulemus, kui kasutada pikka aega seisnud titranti?
- Tiitrimiskeskond
  - Kuiõrd muutub tulemus, kui tiitrimiskeskond (pH, lisatud reaktiivide kogused, ...) erineb mõnevõrra meetoodikas toodust?
- Indikaatori vanus
  - Kuiõrd muutub tulemus, kui kasutada pikka aega seisnud indikaatori lahust?
- Indikaatori kogus
- Segamise intensiivsus
- ...

1.10.2014

104